

Nutq rivojlanishining buzilishlari va ularning sabablari

Nodira Baxtiyor qizi Goipova
Yodgora Elmurod qizi Meliboyeva
yodgoram53@gmail.com
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur ishda nutq rivojlanishining buzilishlari va ularning yuzaga kelish sabablari tahlil qilingan. Nutq - bolaning ijtimoiylashuvi va aqliy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ammo turli ichki va tashqi omillar ta'sirida bolalarda nutqning normal rivojlanish jarayoni buzilishi mumkin. Ushbu buzilishlar fonetik-fonematik, leksik-grammatik, umumiy nutq yetishmovchiligi, dizartriya, alaliya, kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Ishda har bir turdagi buzilishning belgilariga, tashxislash usullariga va ularni keltirib chiqaruvchi sabablariga - irsiy omillar, markaziy asab tizimidagi nuqsonlar, psixologik va ijtimoiy muhit ta'siriga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, bunday buzilishlarning erta aniqlanishi va tuzatish-pedagogik choralari muhimligi alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: nutq rivojlanishi, buzilishlar, sabablar, sonetik-fonematik buzilish, leksik-grammatik buzilish, dizartriya, alaliya, markaziy asab tizimi, psixologik muhit, ijtimoiy muhit tashxislash, pedagogik choralari, erta aniqlash

Speech Development Disorders and Their Causes

Nodira Bakhtiyor kizi Goipova
Yodgora Elmurod kizi Meliboyeva
yodgoram53@gmail.com
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This work analyzes speech development disorders and the reasons for their occurrence. Speech is one of the key factors in a child's socialization and intellectual development. However, under the influence of various internal and external factors, the normal process of speech development in children can be disrupted. These disorders manifest in forms such as phonetic-phonematic, lexical-grammatical, general speech underdevelopment, dysarthria, alalia, and logoneurosis. The work focuses on the signs of each type of disorder, diagnostic methods, and the causes of these disorders, including hereditary factors, defects in the central nervous system, and the influence of psychological and social environments. The importance of early detection of such disorders and corrective-pedagogical measures is also emphasized.

Keywords: speech development, disorders, causes, phonetic-phonematic disorders, lexical-grammatical disorders, dysarthria, alalia, central nervous system, psychological environment, social environment, diagnosis, pedagogical measures, early detection

KIRISH

Logopediya (logos - soʻz, padeo -tarbiyalash, oʻrgatish degan maʼnoni anglatadi) - pedagogik fanlardan biri boʻlib, nutq kamchiliklari va ularning sabablarini oʻrganadi. Logopediya fanining vazifalari quyidagilardan iborat: turli xil nutq kamchiliklarini, nutq kamchiliklarining sabablari, nutq kamchiliklarini kishi ruhiyatiga taʼsiri, eshitish, koʻrishda nuqsoni bor bolalarning nutqidagi kamchiliklar, nutq kamchiliklarini aniqlash usullarini ishlab chiqishni, nutq kamchiliklarining oldini olish, bartaraf etishni oʻrganadi. Nutq inson hayotining eng muhim ijtimoiy funksiyalaridan biri boʻlib, tafakkur, hissiyot va shaxslararo munosabatlarni ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi. Bola dunyoga kelganidan boshlab, uning nutqiy rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi. Har bir bolaning nutqiy rivojlanish surʼati va sifati individuallikka ega boʻlsa-da, baʼzi hollarda bu jarayon meʼyordan chetlashadi. Bu holat nutq rivojlanishining buzilishi deb ataladi. Oddiy rivojlanayotgan bolalar oʻz ona tilini yaxshi oʻzlashtirish qobiliyatiga ega. Nutq murakkab sistema hisoblanadi. Bu sistemaning har bir tarkibiy qismi boshqa qismlari bilan mahkam bogʻlangan. Nutqning asosiy tarkibiy qismlari: tovush, soʻz, soʻz birikmasi va gap kiradi. Nutqdagi kamchilik bolaning tafakkuri, xotirasi diqqati va boshqa ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Nutqdagi asosiy funksiyalarining buzilishi kishi faoliyatiga ham salbiy taʼsir koʻrsatadi, uning faolligini pasaytiradi, ogʻir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab boʻladi. Masalan, ayrim soʻzlarning notoʻgʻri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qoʻyishi bilan birga, uni atrofdagilar bilan muomala qilishida qiynab qoʻyadi, u gapirganda oʻz fikrini toʻla anglata olmaydi.

Nutq rivojlanishining buzilishlari -bu bolaning yoshiga va umumiy aqliy rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan tarzda nutqning kechikishi yoki notoʻgʻri shakllanishi holatlaridir. Ushbu buzilishlar quyidagi asosiy shakllarda namoyon boʻladi:

1. Fonetik-fonematik buzilishlar - tovushlarni notoʻgʻri talaffuz qilish yoki farqlay olmaslik.
2. Fonetik buzilishlar (dizartriya, rinolaliya) - ovoz, tembr va artikulyatsiya bilan bogʻliq muammolar.
3. Leksik-grammatik buzilishlar (alaliya) - soʻz boyligining sustligi va grammatik qurilishdagi xatoliklar.
4. Stamm (tutilish) - nutqning ritmik oqimida toʻxtalishlar yoki takrorlanishlar.

5. Mutizm (sokinlik) - psixologik sabablarga ko'ra nutqdan butunlay voz kechish holati.

Har bir nutq buzilishi yuzaga kelishida sabablar tizimli va kompleks xarakterga ega.

Nutq nuqsonlari:

1. Dizartriya

Tarifi: Markaziy yoki periferik asab tizimidagi nuqsonlar sababli nutq apparati mushaklarining harakatida cheklov bo'lishi.

Alomatlar: Sezilarli ravishda sekin yoki g'alati talaffuz, og'iz mushaklarining qattiqligi yoki bo'shligi.

2. Rinolaliya

Tarifi: Burun orqali chiqadigan tovushlarning buzilishi, ko'pincha anatomik nuqsonlar sababli (masalan, tug'ma lab-tomoq yoriqlari).

Alomatlar: Tovush burun orqali haddan ortiq chiqadi (nazal tovushlanish).

3. Stammering (totqoq) - dizarfluentlik

Tarifi: So'z boshida yoki orasida to'xtab qolish, tovush yoki bo'g'inlarni takrorlash.

Alomatlar: "M-m-menga ruxsat bering", nutq oqimining buzilishi.

4. Afaziya

Tarifi: Miya shikastlanishi natijasida so'zlashish, tushunish, o'qish yoki yozish qobiliyatining yo'qolishi yoki buzilishi.

Ko'proq: Katta yoshdagi shaxslarda insult yoki travmadan keyin uchraydi.

5. Selektiv mutizm

Tarifi: Bola ba'zi muhitlarda (masalan, maktabda) gapirmaydi, lekin boshqa joyda (uyda) erkin gapiradi.

Asosan: Psixologik omillar sababli yuzaga keladi.

6. Aloqa buzilishi (Kommunikativ buzilish)

Tarifi: Inson fikrini boshqalar bilan to'liq, tushunarli va mos holatda ifoda qila olmasligi.

Alomatlar: So'z tanlashda qiynalish, mavzudan chetlashish, suhbatni olib borishda qiyinchilik.

7. Pragmatik nutq buzilishi

Tarifi: Nutqning ijtimoiy jihatlarini noto'g'ri qo'llash (ya'ni, qayerda qanday gapirishni bilmaslik).

Misol: Bola do'stlari bilan o'rni hazil qila olmaydi yoki notanish odam bilan juda erkin gaplashadi.

8. Nutq ritmi va tezligi buzilishi

Tarifi: Juda tez yoki juda sekin gapirish, ritmik muvozanatning yo'qligi.

Misol: Nutq shoshilinch, noaniq bo'lishi yoki gaplar oralig'i juda uzoq bo'lishi mumkin.

9. Echolaliya

Tarifi: Eshitilgan so'z yoki iboralarni avtomatik tarzda takrorlash.

Ko'proq: Autizm spektridagi bolalarda uchraydi.

Misol: Siz "salom" desangiz, bola ham "salom" deb javob bermasdan shunchaki takrorlaydi.

10. Polterning (palaliya)

Tarifi: Nutqning haddan tashqari tezlashuvi, bir xil so'zlarni tushirib yuborish yoki chalkashtirib gapirish.

Farqi: Totqoq bilan farqli ravishda bu holda odam gapirishga uringanida, hatto o'zi sezmaydi.

11. Sensor-motor aloqaning buzilishi (SMANB)

Tarifi: Bola tovushlarni eshitgan bo'lsa-da, ularni to'g'ri talaffuz qilish yoki qayta aytishda qiynaladi.

Asos: Ko'pincha markaziy asab tizimidagi rivojlanish bilan bog'liq.

Korreksiya so'zi lotincha "correctio" so'zidan olingan bo'lib, "tuzatish", "to'g'rilash", "to'g'ri yo'lga solish" degan ma'noni anglatadi. Logopediya sohasida korreksiya deganda - nutqdagi buzilish yoki nuqsonlarni bartaraf etish, to'g'rilash, rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tushuniladi.

Masalan:

"Nutq korreksiyasi" - bu bolaning to'g'ri talaffuz qilishiga, so'z boyligini oshirishga, nutqining ritmi va oqimining yaxshilanishiga yordam beruvchi mashqlar majmuasidir.

Og'ir nutq nuqsoniga ega bolalarni korreksiyalash - bu chuqur buzilgan nutq faoliyatini tiklash, rivojlantirish va bola hayotiga to'liq ijtimoiy moslashuvni ta'minlashga qaratilgan tizimli va bosqichma-bosqich ishlar majmuasidir.

1. Diagnostika bosqichi

Nutq nuqsonining turi va darajasini aniqlash (masalan: dizartriya, afaziya, ONR - umumiy nutq rivojlanishining buzilishi va h.k.)

Psixologik, nevrologik va eshitish tekshiruvlari.

Bola intellektual va emotsional holatining baholanishi.

2. Individual korreksion dastur tuzish

Har bir bola uchun shaxsiy yondashuv asosida darslar rejasi tuziladi.

Bu dasturda logopedik mashqlar, psixologik yordam, motorika rivojlantirish, eshitish va sezgi mashqlari bo'ladi.

3. Logopedik mashg'ulotlar

Artikulyatsion mashqlar: tovush chiqarish apparatini faollashtirish.

Talaffuzni o'rgatish: tovushlarni to'g'ri aytishga o'rgatish.

Leksik va grammatik mashqlar: soʻz boyligini oshirish, gap tuzish.

Eshitish differensiasiyasi: tovushlarni farqlashga oʻrgatish.

4. Qoʻshimcha yondashuvlar

Psixologik yordam: bola oʻzini ishonchli his qilishi uchun.

Ergoterapiya va refleksoterapiya: ogʻzaki va jismoniy muvofiqlikni yaxshilash uchun.

Ota-onalar bilan ishlash: uy sharoitida mashqlarni davom ettirish uchun yoʻriqnomalar.

5. Ijtimoiy moslashuv

Bola maktabgacha yoki maktab muhitiga tayyorlanadi.

Guruhli mashgʻulotlar orqali ijtimoiy nutq koʻnikmalari shakllantiriladi.

Yengil nutq nuqsonlarini korreksiyalash - bu bolalarda uchraydigan engil darajadagi nutq buzilishlarini (masalan, bitta yoki bir nechta tovushni notoʻgʻri aytish, grammatik xatolar, kichik leksik cheklovlar) tuzatishga qaratilgan oddiyroq, lekin tizimli mashgʻulotlar majmuasi.

1. Aniqlash va tashxis qoʻyish

yengil nutq nuqsonlari koʻpincha:

bir yoki ikkita tovush notoʻgʻri talaffuzi (masalan: “r” yoki “sh”)

gapda kichik grammatik xatolar (masalan: “u bor” oʻrniga “u bora”)

soʻz boyligining unchalik rivojlanmaganligi.

2. Artikulyatsion apparat bilan ishlash

Tovushlarni toʻgʻri chiqarishga tayyorlash:

lab, til, jagʻ mashqlari (masalan: “tilni tepaga koʻtarish”, “labni choʻzish”)

harflar uchun maxsus artikulyatsion mashqlar (“r” tovushi uchun til vibratsiyasi mashqlari)

3. Tovush differensiasiyasi

Tovushlarni farqlashga oʻrgatish:

Masalan: “s” va “sh” tovushlarini ajratish.

Oʻyin shaklidagi topshiriqlar orqali (“Qaysi soʻzda ‘sh’ tovushi bor?”).

4. Soʻz va gaplar bilan ishlash

Soʻz boyligini oshirish: rasm asosida soʻz topish, mavzuli soʻzlar toʻplami.

Toʻgʻri gap tuzishga oʻrgatish: gapni tugatish, savolga toʻliq javob berish.

Oʻyinlar orqali oʻrganish: “kim nima qiladi?”, “qaysi hayvon qanday tovush chiqaradi?” kabi oʻyinlar.

5. Ota-onalar ishtiroki

Uyda muntazam mashq qilish uchun tavsiyalar: rasm asosida hikoya tuzish tovushli oʻyinlar oʻynash birga kitob oʻqish va muhokama qilish

6. Mashgʻulotlar shakli

Individual darslar - har bir bolaning xususiyatiga qarab yondashiladi.

Mini-guruhlar - nutq faoliyatini ijtimoiy muhitda mashq qilish.

XULOSA:

Xulosa

Nutq rivojlanishining buzilishlari - bu bolaning yoshiga mos ravishda to'liq, mantiqiy va tushunarli nutq shakllantira olmasligi bilan bog'liq holatlardir. Ushbu buzilishlar bolaning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday nuqsonlar har xil omillar ta'sirida yuzaga keladi.

Sabablar: miya faoliyatining tug'ma yoki orttirilgan buzilishi, asab tizimining shikastlanishi, eshitishning pasayishi. Ijtimoiy va pedagogik omillar: bolaning atrof-muhiti, nutqiy rag'bat yetishmasligi, noto'g'ri tarbiya yoki e'tiborsizlik. Psixologik sabablar: stress, qo'rquv, zo'riqish, emotsional beqarorlik. Genetik omillar: oilada nutq nuqsonlariga ega bo'lgan boshqa a'zolar mavjudligi. Nutq buzilishlarini erta aniqlash va tizimli korreksion ishlar olib borish bolaning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi, o'qishdagi muvaffaqiyati va o'zini to'laqonli ifoda eta olishiga zamin yaratadi. Shuningdek, logoped, psixolog, ota-ona va pedagoglarning hamkorligi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir bola individual yondashuvga loyiq bo'lib, to'g'ri tuzilgan mashg'ulotlar va mehr bilan ta'minlangan muhit nutq rivojidadagi kamchiliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xovodillayev, M. X., Goipova, N. B., & Tolanorov, J. B. (2023). WAYS TO VERIFY THE PERCEPTION OF MENTALLY IMPAIRED CHILDREN UP TO SCHOOL. Open Access Repository, 9(12), 39-42.
2. Olimjonovna, R. Z. (2024). BOLALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RN. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024, 3(34), 78-82.
3. Goipova, N. B. Q., & Qambaraliyeva, D. A. Q. (2024). Logoritmikaning bolalar psixologiyasiga kompleks ta'siri. Science and Education, 5(11), 199-203.
4. V.A. Sudakova "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun logoritmik musiqa va o'yin mashqlari"; Sankt-Peterburg, "Bolalik-matbuot"; 2017 yil.
5. Olimjonovna, Z. R. (2024). O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILI SIFATIDA. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 3(35), 75-79.
6. Рафикова Р.А. «STEAM технологии как возможность раскрытия потенциала неуспевающих школьников» Вестник Бухарского государственного университета №1. 2024. - С. 36-40.
7. Xasanova, M. & Shodmanov, Q. BOLALARDA DIQQAT ETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI SABABLARI,

NOMOYON BO‘LISHI VA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARI. Научный Фокус, Международный современный научно-практический журнал. № 10 (100) Февраля 2024 г. Часть 1.
<http://nauchniyimpuls.ru/index.php/sf/article/download/14791/10443>

8. A.E. Voronova "5-7 yoshli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muassasalari nutq guruhlarida logoritmika" (uslubiy qo'llanma); M., "SPHERE" ijodiy markazi, 2006 y.

9. Olimjonovna, R. Z. (2024). O 'YIN TERAPIYASI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024, 3(35), 190-195.

10. Рената Анатольевна Рафикова, Рухшана Пайзибаева Инклюзия как возможность раскрытия творческого потенциала ребенка с ОБЗ (на примере выдающихся людей) // Science and Education. 2024. №12. URL:

11. G'oiipova, NB Inklyuzivta'lim. Gospital pedagogika. Darslik. Namangan .

12. GOIPOVA, N. (2025). BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA VA BOLALARNI UYDA TARBIYALASHDA LOGORITMIK MASHQLAR TIZIMIDAN FOYDALANISHNING O 'ZIGA XOSLIGI. ACTA NUUZ, 1(1.3), 85-87.

13. Utepbergenov, M. A., & Roziqova, M. O. Q. (2025). Oilada yuzaga keladigan nizolarning bola ijtimoiylashuvi va tarbiyasiga ta'siri hamda nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and Education, 6(2), 320-325.

14. Goipova, N. B. Q. (2025). Bolalar nutqi ustida ishlashda olib boriladigan logoritmik mashg 'ulotlardan foydalanishning o 'ziga xosligi. Science and Education, 6(2), 306-312.

15. Rustamova, G. X. Q. (2025). Oilaning tarixiy rivojlanishi va bola tarbiyasidagi ijtimoiy psixologik o 'rni. Science and Education, 6(3), 205-208.

16. Rustamova, G. X. Q. (2025). Noto 'liq oilaning jamiyatdagi o 'rni va psixologik ta'siri. Science and Education, 6(4), 265-269.

17. Kamolova, A. O. Q., & Rustamova, G. Z. X. Q. (2025). Pedagoglar faoliyati jarayonida salomatlik madaniyatining ahamiyati va o 'rni. Science and Education, 6(2), 329-333.

18. Rustamova, G. Z. X. Q., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Nosog 'lom oila muhitida voyaga yetayotgan bolalarda ijtimoiy adaptatsiya muammosining psixologik xususiyati. Science and Education, 6(2), 301-305.

19. Guljan, K. (2024). TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI NUQSONLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 4(7), 39-42.

20. Rustamovna, P. M. (2023). NUTQ NUQSONIGA EGA BO 'LGAN BOLALARNING OTA-ONALARI BILAN HAMKORLIGINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 895-897.